

TEKSTILNA KULTURA V OGLEDALU FRAZEMOV, PREGOVOROV IN KRATKIH FOLKLORNIH OBRAZCEV

Strokovni članek I 1.04

Datum prejema: 2. 10. 2025

Uvod

V članku obravnavam, kako slovenski pregovori in frazemi iz zbirke *Pregovori 1.1* odražajo nekdanje pomene tekstilne kulture in katere njene sestavine so našle mesto v jeziku in pridobile prenesen pomen. Osredotočam se predvsem na odraz vsakdanjih izkušenj nekdanjih generacij, njihovih tehnoloških praks in kolektivnih predstav o delu in družbi. Pokažem, kako so poimenovanja tekstilnih postopkov, orodij in materialov pridobila simbolne pomene, ki presegajo njihov prvotni dobresedni, označevalski pomen. Razkrivam plasti v jeziku ohranjene tekstilne kulture – od materialnih in poklicnih do simbolnih – ter kaj nam te povedo o načinu življenja, delu in vrednotah skupnosti, v katerih so nastale. Ker pa je večina pregovorov danes manj znanih, je vpogled zgodovinski in ne odraža sodobnih simbolnih pomenov.

V članku uporabljam v tujini uveljavljeno terminologijo *textile culture* oz. 'tekstilna kultura', ki izhaja iz širšega razumevanja tekstilnih praks in pomenov ter vključuje materialne, družbene in simbolne razsežnosti proizvodnje in rabe tekstila (prim. Jefferies, Clark in Wood Conroy 2015; Harris 2020). Tekstilna kultura tako obsega znanja, materiale, orodja in tehnike, pa tudi pomene, vrednote in družbene odnose, ki se z njimi izražajo. Pregled razkriva, da so nit, preja, lan, volna in rokodelski poklici v jezik vtakani kot prenašalci vrednot in izkušenj ter kot odraz razumevanja dela, skupnosti in družbenega.

V tekstilu se namreč ne odražajo zgolj kulturne, gospodarske in tehnološke razmere določenega časa (prim. Gordon 2013; Miller 2016: 29), temveč tudi posameznikovi okus, osebnost, družbeni status, verska pripadnost, poklic, starost in spol. Ti pomeni pa se prenašajo tudi v jezik, kjer poimenovanja materialov, postopkov in orodij pogosto pridobivajo metaforične in simbolne razsežnosti, ki razkrivajo vrednote, odnose in predstave skupnosti. Tako lahko v frazemih, pregovorih in kratkih folklornih obrazcih pa tudi v drugih daljših folklornih ter navsezadnje tudi literarnih žanrih opazujemo odseve materialnega sveta in tekstilne proizvodnje; pa tudi, kako omenjena odražata družbene norme, kolektivne modrosti, odnose med spoloma in predstave o delu, času, usodi itn. (Mieder 2004: 4). Ti simbolni pomeni temeljijo na družbeno oblikovanih stereotipih, na podlagi katerih se oblikuje svetovni nazor, kakor je zapisal etnolingvist Jerzy Bartmiński (2009: 23). Frazemi, kot so *presekati nit življenja*, *držati niti v rokah*, *zamešati štrene*, ali pregovori, kot sta *vsaka preja pride v statve* ali *obleka*

naredi človeka so odsevi izkušenj in stališč (predvsem) preteklega časa, ki so se oblikovali v stalne besedne zveze s figurativnim pomenom. V njih se zrcalijo družbene vrednote, medtem ko posamezni semantični elementi nosijo tudi simbolne pomene (Mieder 2004: 4), povezane tako z izdelavo tekstila in oblačil kakor tudi drugih vidikov tekstilne kulture.

Članek temelji na zbirki slovenskih pregovorov *Pregovori 1.1* (Babič idr. 2023).¹ Do sedaj je bilo v zbirki najdenih približno 800 enot, ki se na različne načine navezujejo na tekstilno in oblačilno kulturo. Da bi ugotoviti, koliko pregovorov sploh odraža tekstilno kulturo ter na kakšne načine – od proizvodnje in uporabe materialov do izdelave oblačil in njihove simbolike (Šrimpf Vendramin 2024a) – je bila zbirka prvič pregledana v okviru projekta Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo. Pregled se je začel z iskanjem po posameznih ključnih besedah, povezanih z oblačili, kot so obleka, čevlji, srajca itn., ki se pojavljajo v najbolj znanih slovenskih pregovorih (prim. Meterc 2017). Druga faza pregleda se je osredotočala na iskanje pojmov, povezanih s proizvodnimi postopki in orodji (šivanje, preja, kolovrat, preslica itn.); poklici (npr. krojač, šivilja, tkalec); surovinami in materiali (lan, volna, svila, žamet itn.); oblačili in deli oblačil (plašč, krilo, rokavice, nogavice, žep itn.). V pričujočem članku predstavljam pregled, tematsko osredotočen na izbor paremioloških enot in pregovorov.

Med tematskim pregledom se je pokazalo, da so pregovori s specifično terminologijo – npr. poimenovanja določenih oblačil, blaga ali materialov – redki, čeprav vemo iz drugih virov, da tako poimenovanja kot posamezne paramije s takšno terminologijo obstajajo. Takšen primer je omemba ženskega naglavnega pokrivala, imenovanega *avba*, in frazema *iti pod avbo*, kar pomeni poročiti se (Žagar 2004: 19). Tako v zbirki npr. ni pregovorov z besedami, ki jih danes najdemo v literaturi o nekdanji oblačilni kulturi ali

1 Zbirka je začela z delom Milka Matičetovega nastajati že ob ustanovitvi Inštituta za slovensko narodopisje (ISN) leta 1951. Sistematično urejanje in digitalizacija pa sta se leta 1997 začela s projekti Marije Stanonik. Zbirka pregovorov in paremioloških enot je nastajala s prepisovanjem pregovorov iz tiskanih virov, kot so knjige, revije, koledarji, z zbirateljskimi akcijami v različnih revijah, terenskim zbiranjem, osebnimi zapiski itd. ter pregledom starejšega gradiva v arhivu ISN. Tako je tudi datacija, še zlasti za starejše gradivo, nezanesljiva, a lahko zapišem, da gre za enote, ki so bile zapisane ali v rabi med letoma 1578 in 2010.

pa so še vedno del tekstilne terminologije, kot so *bombaž*, *loden*, *irh*, ali oblačilni kosi, kot so *bluza*, *ruta* ali *kom-bineža*, ki jih v zbirki prav tako ni. Sklepamo lahko, da ti izrazi – čeprav so danes splošno znani – ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, od koder izvira večina pregovorov v zbirki, verjetno niso bili v širši rabi ali pa so se zanje uporabljala drugačna poimenovanja.

Čeprav so številni pregovori zapisani v knjižni obliki, lahko v paremiološkem gradivu zasledimo tudi narečne izraze, zlasti v starejših zapisih ter v regijsko obarvanih variantah. Ti narečni elementi – bodisi v leksiki bodisi v skladijskih posebnostih – pričajo o krajevnem izvoru, živem ustnem izročilu in vpetosti pregovorov v konkretno govorno okolje. Takšni primeri so:

Mojškra (šivilja) Klara ponoči šiva, podnevi para.

Če se lepe ženske ne drži za firtuh (predpasnik) mož, pri-mejo pa drugi zanj.

Bohlonej ne trga varžetov (žepov), štelaže pa lom.

Žida (svila) in žamet pogasita ogenj na ognišu.

Pregovori in frazemi kot odsev tekstilne kulture

Pregovori ne izražajo le splošnih življenjskih resnic in moralnih nauk, kot je v definiciji pregovora zapisal paremiolog Wolfgang Mieder (2004: 4), temveč so tudi dragocen jezikovni arhiv znanja o vsakdanjem delu, rokodelskih in obrtnih praksah ter gospodarski logiki nekdanjih skupnosti (Jakop in Babič 2025). To še zlasti velja za tekstilstvo, ki je bilo stoletja eno temeljnih področij (preživetvene) ekonomije ter eno ključnih področij rokodelske, obrtne in pozneje tudi industrijske dejavnosti.

Pomembnost pregovorov, ki odsevajo tekstilno kulturo, se pokaže predvsem v združevanju omembe konkretnih postopkov, veščin, materialov, orodij in poklicev, s čimer ne razkrivajo le materialnega sveta, vezanega na različne vidike tekstilne proizvodnje, temveč tudi nematerialnega, kot so npr. spolna delitev dela pri proizvodnji, sezonskost opravil, spomin na rokodelske in obrtne procese ter znanja. V pregovorih pa lahko obenem odkrivamo tudi metafore in simbolne pomene, ki so jih sčasoma pridobili nekateri izrazi, s tem pa tudi figurativni pomen (npr. obleka – človek, nit – življenje) (Šrmpf Vendramin 2024a). Tekstilna proizvodnja je povezovala tako delo, znanje in preživetje kot tudi ritualnost in identiteto, hkrati pa je bila povezana tudi z natančno razdeljenimi spolnimi vlogami.²

² Spolna zaznamovanost nekaterih postopkov tekstilne proizvodnje in opravil se ohranja vse do danes; npr. prejo so tradicionalno izdelovale ženske, za potrebe prodaje so v slovenskem prostoru tkali moški, v 20. stoletju so ženske večinoma delale v proizvodnji, moški so bili njihove vodje, še danes skrb za oblačila v gospodinjstvu ostaja v veliki meri v rokah žensk (Clark 1919: 93–149; Hunter in Macnaughtan 2010; Vodopivec 2015).

O tekstilnih obrtnikih

Krojači, šivilje, tkalci in barvarji ter drugi tekstilni obrtniki so s svojimi izdelki oblikovali vsakdanje življenje skupnosti; zagotavljali so namreč temeljne potrebščine – tkanine in oblačila. Kako pomemben gospodarski pomen je imelo izdelovanje tekstila in oblačil v preteklosti, nam da slutiti dejstvo, da je bil krojaški ceh eno najstarejši poklicnih združenj. V Piranu se kot poklicna skupina omenjajo že leta 1281, med najstarejše cehe, ki so delovali na današnjem slovenskem ozemlju, pa spadata ljubljanski in škofovski krojaški ceh, ustanovljena v letih 1399 in 1457 (Bogataj 2004: 258). Ne preseneča, da omembo s tekstilom povezanih gospodarskih dejavnosti zasledimo tudi v kratkih folklornih žanrih, to nam celo kaže, kako globoko je bilo to delo v preteklosti prepleteno z vsakdanjikom skupnosti.

Pregovori, ki omenjajo tekstilne obrtnike – krojače, šivilje in tkalce – nam razkrivajo, kako so ljudje njihovo delo vrednotili oz. dojemali ter kakšen pomen je imelo v gospodarskem in družbenem kontekstu svojega časa. Nekdanjo vlogo krojačev razkrivajo tudi uganke, kot je *Kdo gospoda naredi?* – *Krojač* (Babič 2021: 73), ter nekateri pregovori, zapisani v drugi polovici 19. stoletja, npr.:

Krojač naredi gospoda.

Krojač naredi človeka.

Krojači so naredili že precej velikih gospodov.

Ti pregovori ne pričajo samo o pomembnosti te rokodelske panoge, temveč tudi o pomenu zunanjega videza, ki ga kroji obleka, in vlogi krojača kot tistega, ki materializira družbeni status. Zato so ponekod po Evropi imeli krojači, še zlasti v času cehov, pomemben družbeni status (Crowston 2008).

V zbirki so tudi zapisi o šiviljah, in sicer *Pri šivilji ni svile kupovati* ali *Od mojškare židanje draga*. Zgodovinske študije in analize dela šivilj in krojačic v drugih evropskih deželah razkrivajo, da so bile te manj cenjene od svojih moških kolegov. Tudi njihova obrt je bila v primerjavi z moškimi kolegi veliko bolj regulirana (Crowston 2008).³ Čeprav so bile sprva manj cenjene in strožje nadzorovane, pa so se s profesionalizacijo obrtništva v 20. stoletju nekatere med njimi povzpele med priznane mojstrice (Tomažič 1983: 25–29). Prej omenjena pregovora pa lahko beremo kot rahlo ironičen odsev tedanjih predstav o vrednotenju šiviljskega dela.

Še v obdobju med obema svetovnima vojnima je v tekstilstvu delovalo kar od 14 do 18 odstotkov vseh obrtnikov na tedanjem slovenskem prostoru, kar potrjuje gospodarski pomen tekstilnih poklicev pri nas (Cerar 2003; Makarovič

³ V 19. stoletju so v avstro-ogrski monarhiji ženske sicer smele šivati, a svojih lastnih delavnic niso smele imeti. Dovoljena jim je bila le samostojna modistovska obrt, t. j. izdelava damskih pokrival in naglavnega okrasja (Baš 1987: 76).

2007, 2009, 2011). A podatki iz drugih raziskav, posredno pa tudi nekateri pregovori, pričajo, da njihov družbeni status ni nujno odražal njihove gospodarske pomembnosti. Zlasti v 19. stoletju, ko so nekateri delovali zunaj kmečkega gospodarstva, torej kot obrtniki, so jih vaščani pogosto dojemali kot obrobne figure, celo kot družbeno manjvredne (Globočnik 2005). Čeprav pregovor *Krojač nosi strgano obleko* lahko razumemo podobno kot *Kovačeva kobila je zmeraj bosa*, pa ga lahko morda beremo tudi dobesedno. Kljub nujnosti njihovih storitev je njihova lastna podoba ostajala skromna, pogosto celo tarča posmeha, kot pričajo podatki iz analiz drugih virov.⁴

Pregovori poleg družbenih odnosov razkrivajo tudi sezonsko naravo tekstilnega dela. Pregovor *Ko kukavica zapoje, je tkavec ob delo svoje* opozarja na prekinitev delovnega ritma, ki je bil v preteklosti tesno povezan z naravnimi cikli. Tekstilna in oblačilna proizvodnja je sledila razpoložljivosti surovin (npr. volna, lan, konoplja), vremenskim razmeram in ritmu kmetijskih opravil – pozimi so ljudje predli in tkali, spomladi sejali, poleti pa zbiral in pripravljali surovine. Podoben sezonski ritem je zaznati tudi v krojaškem delu, kar ponazarja pregovor *Ko na gradu ustreli, žnidar s stola pade!* (Tomažič 1983: 19). Pregovor izraža, da se je krojaško leto vsaj v 19. stoletju in vse do druge svetovne vojne odvijalo v intervalih, ki so sledili letnim časom in povpraševanju. V zimskih mesecih je bilo dela malo, zato ga je opravil mojster sam ali s pomočnikom; naročila so se povečala marca in aprila, zlasti pred veliko nočjo, nato pa so se do binkošti postopoma zmanjševala. Poletna naročila za izdelavo težjih oblačil so bila redka, spet pa so se povečevala konec avgusta in septembra, ko so krojači pripravljali zimsko garderobo (Tomažič 1983: 19–20). Tudi podeželski krojači in šivilje so imeli podoben cikel dela, a so delali predvsem v jesenskih in zimskih mesecih; takrat so delali na svojem domu ali pa so *hodili na t. i. »štero«* na domove kmetov, kjer so več dni ali tednov popravljali ali izdelovali nova oblačila, v tem času pa stanovali in jedli pri družini ter bili za svoje delo plačani. Poleti, ko so bila v ospredju druga kmečka opravila, so ostajali brez dela (Baš 1987: 75–78; Makarovič 2007: 43–44).

Poleg sezonskosti dela so pregovori ohranili tudi sledove gospodarskih mehanizmov, ki so urejali razmerja med naročniki in izvajalci. Pregovora *Čigar prejo prela, tega kruh jela* in *Katere prejo prela, te kruh jela* ubesedujeta povezavo med delom in preživetjem ter razkrivata, da je bilo tekstilno delo tesno vpeto v širši sistem izmenjave in ekonomskih odnosov. Pregovora lahko beremo na dva načina, ali kot odsev medsosedske oz. vaške pomoči, ko so si ženske med seboj pomagale in kot plačilo dobile hrano in pijačo, ali pa kot od-

sev založniškega sistema, ki se je na slovenskem podeželju ohranil vse do prve polovice 19. stoletja. Pri založniškem sistemu je založnik oz. trgovec priskrbel surovino – prejo ali nit – obrtnik pa jo je doma spredel v nit ali stkal, za svoje delo pa prejel plačilo ali del pridelka (Šorn 1978).

O surovinah – lan, volna in svila

Med najpogostejšimi motivi v pregovorih, ki se nanašajo na tekstilno proizvodnjo, so surovine, iz katerih nastajajo niti in tkanine. Najpogostejše sta omenjena volna in lan – ključni surovini slovenskega tekstilstva, kar potrjujejo tako arheološke kot etnografske raziskave (prim. Makarovič 2007; Gleba in Mannering 2012; Grömer 2016). Pregovori, ki vključujejo volno in lan, ne odražajo le pomena osnovnega materiala, temveč tudi sezonskost in znanja, potrebna za njuno pridobivanje in predelavo. Iz njih je razvidno razumevanje, da je končni izdelek dober le, če je kakovostna že osnovna nit. Takšni izrazi izhajajo iz vsakdanjih izkušenj rokodelcev, obenem pa, kot poudarjajo paremiologi, izražajo splošno življenjsko modrost, da je uspeh odvisen od trdnih in kakovostnih temeljev.

Kakršna preja, tako bo platno.

Kakovo runo, takova ovca.

Omenjeni pregovori odražajo izkušnjo ljudi, ki so neposredno občutili povezanost med naravo in proizvodnjo. Zdrava žival je pomenila dobro volno, dober pridelek pa varnost in preživetje. Zato ti in podobni pregovori ne izražajo le tehničnega spoznanja, temveč tudi družbeno zavest, da je kakovost celote odvisna od skrbi za izvor – tako v materialnem kot tudi v simbolnem smislu.

O dolgi prisotnosti lanu kot kulturne rastline na današnjem slovenskem ozemlju pričajo arheološki ostanki iz prazgodovinskega koliščarskega naselja na Ljubljanskem barju, datirani nekje 3400 let pr. n. št. (Tolar in Velušček 2009), kakor tudi številni pregovori, ki odsevajo tako gospodarsko vrednost kot tudi sezonsko in kompleksno naravo njegove obdelave. V tem kontekstu je zgovoren pregovor *Lan je lan, z njim je posla leto in dan*. Ta pregovor izraža celoletni proces opravil, ki so bila potrebna za predelavo lanu – od setve spomladi do končnega izdelka čez eno leto.⁵ Metaforično pa bi pregovor lahko interpretirali s potrpežljivostjo, vztrajnostjo in spoštovanjem do dolgotrajnega procesa – sporočilo, da za dober rezultat potrebujemo čas, trud in zavzetost skozi vse leto.

Pregovor *Najlepši zakladi so za gospodinjo, če ima s platnom napolnjeno skrinjo* jasno izraža status lanenega platna

4 Takšni pogledi so se širili predvsem s pripovedmi, podlistki in karikaturami, v katerih so krojači karikirani kot visoki, suhljati možje z dolgimi udi – skoraj kot poosebljene škarje ali pajki z upognjenimi nogami (Globočnik 2005: 351–352).

5 Gojenje lanu je bilo povsem podrejeno letnim časom – sejanje, puljenje, sušenje in godenje, ki je vsaj tritedensko izpostavljanje populjenih lanenih stebel soncu in dežju, da so se razrahljale vezi med posameznimi vlakni, so morali slediti naravnemu zaporedju, ki ga je narekovalo vreme. Prav zato je bilo za kakovost končnega prediva odločilno poznavanje letnega cikla.

kot oblike premoženja, kar dodatno potrjuje posebno mesto lanu v vsakdanjem in simbolnem življenju kmečkega prebivalstva. Polna skrinja platna je imela pomembno vlogo v različnih življenjskih prehodih: bila je nevestina dota, pokrivalo za pokojnika in del dediščine: platno je bilo pogosto zabeleženo med zapuščinskih inventarjem (npr. Destovnik 1996; Smrdel 1998: 93; Makarovič 2007: 391).

Pomen časa rasti lanu na polju in vremenskih razmer, ki so vplivale na kakovost vlaken, potrjuje tudi skupina vremenskih in koledarskih pregovorov ter kmetijskih napotil kot praktičnega opomnika in vodila, ki so ga skupnosti uporabljale za pravočasno razporeditev del za najboljšo letino (Babič 2016). Koledarski pregovori npr. svetujejo, kdaj začeti posamezna opravila in kako jih izpeljati:

O sv. Jerneju lan sejat, o sv. Jakobu ajda, o sv. Ani repa, potem mora biti nedelja ali Če boš zgodaj lan sejat, boš mnogo dobrega lanu nabral (Smrdel 1998: 91). Vremenski pregovori, kot sta *Jasen in solnčen svečnice dan ženam obeta dobro za lan* in *Suho vreme, lan še pri tleh, če ga ne pleveš, ti bo le v zasmeh*, pa napovedujeta letino glede na vremenske razmere. Pomembno je bilo tudi pravočasno spravilo lanu s polja. Pregovor opozarja na pomembnost pravočasnega puljenja lanu: *Lan raste še devet dni, ko odcvete* ali pa drugih faz obdelave: *Bolje je, da terica reži, kakor da lan preleži*.

Tovrstni pregovori, kot ugotavlja Saša Babič (2015: 63–70, 2016), nimajo metaforičnega pomena, so nekakšni načrtovalci časa, koledar nekdanjih skupnosti, v preteklosti so napovedovali tudi vreme in letine. Ljudje so jim pripisovali vlogo usmerjevalcev vsakdanjega življenja, saj so z njihovo pomočjo skušali napovedati tako vreme kot letino – oboje je neposredno vplivalo na blaginjo skupnosti. Z opazovanjem ponavljajočih se vremenskih ali naravnih pojavov so prepoznali vzorce, po katerih so sklepali, kaj prinaša prihodnost – sušo ali dež, vročino ali mraz, dobro ali slabo letino. Takšno spremljanje naravnih ciklov razkriva razumevanje časa kot krožnega in ponavljajočega se procesa, v katerem se vsako leto znova pojavljajo znamenja, ki napovedujejo, kaj bo sledilo.

Iz pregovorov, ki omenjajo lan, lahko izpeljemo, da je ta rastlina lahko tudi simbol vztrajnosti, reda in cikličnega razumevanja časa, pa tudi blaginje, saj povezuje naravne ritme z delom, ta pa ustvarja materialno in simbolno bogastvo skupnosti.

Čeprav sta bila lan in njegovo gojenje v evropskem prostoru prisotna že zelo zgodaj, je tudi ovčereja in s tem volna v gospodarstvu alpskega prostora igrala pomembno vlogo (Šrmpf Vendramin 2024b: 33–35). Prisotnost številnih pregovorov o volni v zbirki kaže, kako močno je bila tudi ta tekstilna surovina povezana z vsakdanjikom kmečkega prebivalstva. V preteklosti je bila volna namreč tudi za slovensko podeželje eden najpomembnejših stranskih produktov živinoreje. Ta nekdanji gospodarski in kulturni pomen ovčereje se kaže v pregovorih, ki volno postavljajo na prvo mesto oz. pred druge dobrine in koristi ovce.

Bolje dati volno, nego živo ovco.

Kdor dobi ovco, naj dobi tudi volno z njo.

Jajca so kurja volna.

Dobra ovca da malo mleka, pa veliko volne.

Volna v pregovorih torej ni zgolj surovina – pogosto je metafora za rezultat truda, pa tudi opozorilo pred nepremišljenostjo ali razočaranjem. Pregovori, kot so: *Veliko krika, pa malo volne; Kockar pride, da bi dobil volno, a odhaja ostrižen; Kdor za tujo volno hodi, sam ostrižen domov pride* izražajo nesorazmerje med pričakovanji in rezultati ter poudarjajo tveganje, ki ga prinašajo nepremišljene odločitve.

Čeprav je volna mehka, se ji v pregovorih pripisuje tudi druge lastnosti, še posebej tam kjer je v ospredju poudarjanje vrednot, kot so delavnost, odgovornost in spoštovanje reda, tako kot v teh pregovorih:

Od lenuha kakor od bika – ne volne ne mleka.

Kazén ima res noge iz mehke volne, pa tudi roke iz jekla in železa.

Noge bogov, ki se maščujejo, so obute v volno.

Znani so humorni, absurdni ali ironični pregovori, ki volno uporabljajo za duhovito primerjavo, pogosto z namenom izreči kritiko, opozorilo ali zbadljiv komentar na neumnost, nerealna pričakovanja ali neproduktivna dejanja, kot je *Ne išči volne pri oslu*. V tem kontekstu ima posebno mesto frazem: *Poslati koga po žabjo volno (ali po žabje dlake)*. Ta izraz temelji na očitnem nesmislu: žaba nima ne volne ne dlak. Takšno pošiljanje pomeni zavajanje, norčevanje ali izigravanje in je metafora za nekaj nemogočega ali brez vrednosti. Frazeološka družina izraza vključuje tudi oblike, kot so *presti žabjo volno, prodajati žabjo volno* ali *delati za žabjo volno* – vse s pomenom zaman, brez učinka, brez realne koristi (Keber 2015).

Tekstilni postopki in orodja

Zgolj pridelava lanu ali striženje ovac še ni dalo končnega produkta – bistvenega pomena je bila dolgotrajna in večstopenjska predelava surovine. Od lanenega stebila ali ovčjega runa do blaga je vodila celotna veriga opravil, ki so zahtevala znanje, čas in specializirano opremo. Da je bilo delo naporno in včasih mukotrpno, nakazuje tudi uganka: *Mali lepo narejeni, pa se žena pri njem muči. – Kolovrat* (Babič 2021: 69). V tej uganki je skrit komentar ženskega dela: kolovrat je sicer estetsko dovršen predmet, a za žensko pomeni dolgotrajno, naporno delo in telesno utrujenost. Takšne uganke nas opozarjajo na pogosto spregledano, a ključno vlogo žensk v domačem gospodinjstvu in pri proizvodnji tekstila. Orodja, kot je kolovrat, tako pridobijo simbolne pomene in kažejo tudi na delitve dela v skupnosti, ki jih sicer poznamo tudi

iz drugih virov (Auslander 2014; Gordon 2013; Parker 1984; Novak 1964).

Na spolno zaznamovanost tekstilnega dela opozarja tudi pregovor *Kakor mati prede, tako hči tke*, ki simbolno povezuje tekstilno obrt z medgeneracijskim prenosom znanja, družinskih vrednot in družbene vloge žensk. Tekstilno delo je bilo za ženske namreč tudi oblika socializacije in učenja vstopa v odraslost – s prejo, tkanjem in vezenjem so se učile ženskih vlog, s pripravo bale pa so aktivno sodelovale pri oblikovanju svoje prihodnje življenjske poti (Auslander 2014; Gordon 2013; Parker 1984; Novak 1964).

Sezonskost tekstilne proizvodnje odražajo tudi pregovori, ki omenjajo prejo – npr. *Kadar se začne post, vrzi preslico v gozd* ali *Ko se dan podaljšuje, se kodelja po malem zmanjšuje*. Preja je bilo tesno povezana z zimskim mirovanjem drugih kmečkih opravil, ko je bilo več časa za pripravo in obdelavo tekstilnih vlaken. Takrat so se predice v številnih krajih zvečer zbrale ob skupni preji, ki je imela tudi pomembno družabno funkcijo (prim. Novak 1964; Gordon 2013: 123). Hkrati pa je bila preja tudi dejavnost z izrazito simbolno težo: v nekaterih obdobjih koledarskega in življenjskega cikla je bila strogo prepovedana, saj je v številnih evropskih tradicijah veljala za most med svetom živih in onostranstvom (Mencej 2013: 63–90). V takšnih obdobjih – zlasti med božično-novoletnimi prazniki in v pustnem obdobju, ko naj bi bil svet odprt za stike z onostranstvom – so to opravilo opuščali.⁶ Čeprav teh prepovedi v pregovorih ni zaznati, pa ti kljub temu razkrivajo sezonsko naravo preje in njeno vpetost v širši ritem kmečkega leta.

Nit je temeljni element tekstilne proizvodnje in hkrati ena najstarejših metafor, povezanih z delom in življenjem. Njena simbolika je močno zasidrana ne le v pregovorih, temveč tudi v drugih folklornih žanrih, kjer pogosto prevzema vlogo nosilke pomena, reda in povezovanja, kakor tudi človekovega življenja.⁷ V slovenski folklori se nit tako pogosto pojavlja kot simbol prehodnosti, še zlasti kot povezava med rojstvom in smrtjo, med svetom živih in mrtvih.⁸ Tega metaforičnega pomena sicer v zbirki prego-

vorov ISN ni mogoče najti, so pa v njej pregovori, ki nit povezujejo z zdravjem, kot npr. *Bolezen gre v človeka z vozom, iz človeka po niti; Bolezen po vrvi, zdravje po niti; Zdravje curkom doli, po niti gori. Ti pregovori povezujejo bolezen z vrvjo (močjo, silo) in ozdravitev z nitjo (počasnostjo, ranljivostjo)*. Tukaj je nit metafora počasnega, a dragocenega vračanja v ravnovesje, kar kaže na krhkost telesa in pomen vztrajnosti.

Pregovori, ki omenjajo nit, govorijo tudi o gospodarjenju in ekonomiji vsakdanjega življenja in povzemajo logiko življenjske izkušnje, da je pridobivanje premoženja počasno in zahtevno, medtem ko je izguba lahko nenadna: *Premoženje gre curkom dol, po niti pa gor; Imetje se po niti nabira, po vrvi zapravi; Dolg pride po vrvi, odhaja po niti. Uganka Jaz vem za tako stvar, ki je sto konjev ne odvede na breg, jaz sam pa jo odnesem – klobka* (Babič 2021: 69) razkriva navidezno protislovje niti in klobke – drobnih, lahkih predmetov, ki moč in učinkovitost simbolizirajo nesorazmerno z njihovo fizično naravo.

Danes nit ohranja svojo simbolno vrednost predvsem v jeziku, kjer je postala del frazeološkega izraza. Med najpogostejše rabljenimi frazemi sta *imeti (vse) niti v svojih rokah* in *(kot) rdeča nit*. Prvi frazem pomeni obvladovati situacijo in imeti nadzor, pogosto iz ozadja, medtem ko drugi označuje osrednjo vsebinsko ali idejno povezavo, ki se ponavlja ali poteka skozi celoto, na primer skozi besedilo ali argumentacijo (Keber 2015).

Če se nit pojavlja kot *nit življenja*, ki simbolizira posameznikov življenjski tok, je tkanje dejanje, ki iz teh niti ustvarja celoto – življenjsko zgodbo ali celo kozmični red. Pregovor *Križ so statve, na katerih se tke človek* razkriva, da tkanje ni razumljeno le kot ročno delo, temveč tudi kot simbolni proces, prek katerega se oblikuje človek sam.

Zaključek

Raznovrstnost slovenskih pregovorov, ki omenjajo oblačila, surovine, obrtna orodja in tekstilno delo, nedvoumno potrjuje močno vpetost tekstilne kulture v vsakdanjik nekdanjih skupnosti. Pregovori ne vključujejo le poimenovanj tehničnih postopkov (preja, tkanje, šivanje) in orodij (statve, kolovrat in preslica), temveč odražajo tudi sezonskost opravil (npr. puljenje lanu, zimska preja in tkanje, spomladansko sejanje lanu), specializacijo dela (krojač, šivilja, tkalec), pomen znanja in vedenja (npr. kdaj sejati in puliti lan ali pregovor *Kakor mati prede, tako hči tke*, ki ponazarja medgeneracijski prenos znanja in veščin) ter spoštovanje kakovostne surovine (lan, volna) in vrednotenje posameznih materialov (npr. svila in žamet).

Slovensko paremiološko gradivo razkriva kulturno vlogo tekstila kot metafore, ki se kaže v jezikovnih vzorcih in podobah, povezanih z delom, časom in družbenimi odnosi. Članek prikazuje, kako so poimenovanja tekstilnih postopkov, orodij in materialov z jezikovno rabo pridobila simbolne pomene, ki presegajo njihov prvotni, dobesedni

6 Nad spoštovanjem teh prepovedi so v slovenskem prostoru bdela ženska nadnaravna bitja, kot so Pehtra baba, Zlata baba, Torka ali Kva-trnica, ki so imela varovalno in hkrati kaznovno funkcijo. Kršitev prepovedi naj bi imela resne posledice, kot so deformacije ljudi in živali, bolezni, nesreče v gospodarstvu, neugodne vremenske razmere ali celo nezaželen stik z mrtvimi (Kropej 2008; Mencej 2013: 63–90).

7 V antični Grčiji so Moire predle niti življenja – Klotho je predla, Lakhesis merila, Atropos pa jo je pretrgala. Podobno funkcijo v slovenski mitološki tradiciji opravljajo sojenice, ki ob rojstvu določajo posameznikovo usodo (Mencej 2010; Kropej 2008).

8 Ta motiv je znan že v grški mitologiji in zgodbi o Ariadni (ATU 874), različice se pojavljajo tudi v slovstveni folklori, zlasti v povedkah in čudežnih pravljicah, v katerih se pojavi motiv čudežnega klobčiča volne, ki junaka vodi skozi neznane pokrajine – pogosto tudi čez mejo med svetovi. Takšen klobčič ni vedno neposredno povezan s smrtjo, a ima vlogo mejnega predmeta: protagonista vodi v onostranstvo ali ga iz nevarnosti vrača v domači svet (npr. Orožen 1936: 206).

pomen, ter razkrivajo vrednote in načine razmišljanja nekdanjih skupnosti.

Vendar pa sodobna raba kaže, da so številni pregovori, obravnavani v zbirki *Pregovori 1.1.*, danes večinoma pozabljeni. V najnovšem *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* sta namreč ohranjena le pregovora *Obleka naredi človeka* in *Obleka ne naredi človeka* (Meterc 2024), kar kaže na zastarelost drugih enot in deloma tudi na izgubo poznavanja izrazov, povezanih s tradicionalnim tekstilnim delom (npr. *preslica* ipd.). To razkriva, da družba ohranja le tiste stalne besedne zveze, ki ostajajo pomensko aktualne v sodobnem jeziku, medtem ko se metaforičnost in figurativna funkcija drugih izrazov postopoma izgubljata.

Zahvala

Članek je nastal v okviru projekta Jezik, kultura in vrednote: Gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih (J6-50197) in raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088).

Literatura in viri

- AUSLANDER, Leora: Deploying Material Culture to Write the History of Gender and Sexuality: The Example of Clothing and Textiles. *Clio* 40, 2014; <https://doi.org/10.4000/cliowgh.716>, 16. 5. 2025.
- BABIČ, Saša: *Beseda ni konj. Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- BABIČ, Saša: Prostor in čas v slovenskih kmetijskih napotilih. V: Erika Kržišnik, Nataša Jakop in Mateja Jemec Tomazin (ur.), *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, 345–355.
- BABIČ, Saša: Waste and Dirt in Short Folklore Forms. *Traditiones* 49/1, 2020, 125–139.
- BABIČ, Saša: *Uganke na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021.
- BABIČ, Saša, Miha Peče, Tomaž Erjavec, Barbara Ivančič Kuttin, Katarina Šrmpf Vendramin, Monika Kropelj Telban, Nataša Jakop in Marija Stanonik: Collection of Slovenian paremiological units *Pregovori 1.1*. CLARIN.SI data & tools. Ljubljana: ZRC SAZU; Jožef Stefan Institute, 2023; <https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1853>.
- BARTMIŃSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Sheffield in Oakville, CT: Equinox, 2009.
- BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času: 1. polovica 19. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1987.
- BOGATAJ, Janez: Krojaštvo. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 258.
- CERAR, Estera: *Tekstilna obrt na Slovenskem med obema vojnama*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003; <http://hdl.handle.net/11686/30171>.
- CLARK, Alice: *Working Life of Women in the Seventeenth Century*. London: George Routledge & Sons, 1919.
- CROWSTON, Clare: Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research. *International Review of Social History* 53, 2008, 19–44.
- DESTOVNIK, Irena: *Ko bo cvetel lan: Etnološka razstava o lanu in ovci*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza, 1996.
- GLEBA, Margarita in Ulla Mannering (ur.): *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*. Oxford: Oxbow Books, 2012.
- GLOBOČNIK, Damir: Satirični motivi na panjskih končnicah. *Etnolog* 15/66, 2005, 345–365.
- GORDON, Beverly: *Textiles: The Whole Story: Uses, Meanings, Significance*. London: Thames & Hudson, 2013.
- GRÖMER, Karina: *The Art of Prehistoric Textile Making: The Development of Craft Traditions and Clothing in Central Europe*. Dunaj: Naturhistorisches Museum, 2016; <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/32825>.
- HARRIS, Jennifer (ur.): *A Companion to Textile Culture*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2020.
- HUNTER, Janet in Helen Macnaughtan: Gender and the Global Textile Industry. V: L. H. van Voss, E. Hiemstra-Kuperus in E. van Nederveen Meerkerk (ur.), *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers, 1650–2000*. Farnham: Ashgate Publishing Ltd, 2010, 703–724.
- JAKOP, Nataša in Saša Babič: Gospodarske podobe vsakdanjika v luči folklornih obrazcev. *Slavistična revija* 73/2, 2025, 295–308; <https://srl.si/ojs/srl/article/view/4240>.
- JEFFERIES, Janis, Hazel Clark in Diana Wood Conroy (ur.): *The Handbook of Textile Culture*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Publishing, 2015.
- KEBER, Janez: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015; www.fran.si, 4. 5. 2025.
- KROPEJ, Monika: Slovene Midwinter Deities and Personifications of Days. V: Mirjam Mencej (ur.), *Space and Time in Europe*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2008, 181–197.
- MAKAROVIČ, Marija: *Obleka predela človeka*. Maribor: Littera, 2007.
- MAKAROVIČ, Marija: *Po sledeh bele noše v Beli krajini*. Ljubljana: JSKD, 2009.
- MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura v Zgornji Savinjski dolini*. Ljubljana: JSKD, 2011.
- MENCEJ, Mirjam: Simbolika niti in predenja v evropski folklori. *Studia mythologica Slavica* 13, 2010, 151–70.
- MENCEJ, Mirjam: *Sem vso noč lutal v krogu: Simbolika krožnega gibanja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.
- METERC, Matej: *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.
- METERC, Matej: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Rastoči slovarji. Ljubljana: Založba ZRC, 2024.

MIEDER, Wolfgang: *Proverbs: A Handbook*. Westport, CT: Greenwood Press, 2004.

MILLER, Daniel: *Materialna kultura*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2016.

NOVAK, Anka: Domače tkalstvo v Gornjesavski dolini. *Slovenski etnograf* 16/17, 1964, 245–256.

OROŽEN, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*. Celje: Zvezna tiskarna, 1936.

PARKER, Rozsika: *The Subversive Stitch*. London: Women's Press, 1984.

SMRDEL, Inja: Dediščina lanu in platnarstva na Slovenskem. V: Paolo Moro (ur.). *Linen on Net*. Videm: Arti Grafiche Friulane, 1998, 73–96.

ŠORN, Jože: Kmečka in obrtniška proizvodnja ter založništvo v drugi polovici 18. stoletja. *Zgodovinski časopis* 32/1–2, 1978, 61–99.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina: Clothing in Proverbs: Between Symbol and Meaning = Oblačila v pregovorih. V: Saša

Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič (ur.), *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo = Paremiology Between Tradition and Innovation*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2024a, 137–50.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina (ur.): *Alpine Textile Heritage: An Overview*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024b.

TOLAR, Tjaša in Anton Velušček: Discovery of Flax (*Linum usitatissimum*) at Ljubljansko Barje, Slovenia. *Histria Antiqua* 18, 2009, 187–194.

TOMAŽIČ, Tanja: *Ljubljana po predzadnji modi: O krojačih, šiviljah, modistkah in njihovem delu*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1983; https://www.etno-muzej.si/files/ljubljana_po_predzadnji_modi_1983.pdf, 26. 5. 2025.

VODOPIVEC, Nina: *Labirinti postsocializma: Socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015; http://www2.sistory.si/publikacije/monografije/Vodopivec_Labirinti/, 26. 5. 2025.

ŽAGAR, Janja: *Pokrivala: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2004.

